

دانشگاه گنبد کاووس

نشریه "حفاظت زیست بوم گیاهان"
دوره سوم، شماره هفتم، پاییز و زمستان ۹۴
<http://pec.gonbad.ac.ir>

بررسی خصوصیات مرفولوژی گیاهان مرتعی (*Vicia sativa*, *Secale cereale*,) *Sanguisorba minor*, *Trifolium pratense*) در برابر تنش‌های شوری و خشکی با استفاده از کشت هیدروپونیک

ام‌البنین ابراهیمی^{۱*}، مجید محمداسماعیلی^۲، حسین صبوری^۳، ابوالفضل طهماسبی^۴

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه گنبد کاووس

^۲ دانشیار و استادیار گروه مرتع و آبخیزداری دانشگاه گنبد کاووس

^۳ دانشیار گروه تولیدات گیاهی دانشگاه گنبد کاووس

تاریخ دریافت: ۹۳/۴/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۹۴/۳/۱۶

چکیده

بررسی تحمل به تنش شوری و خشکی گیاهان به منظور کشت و توسعه آن‌ها در مناطق شور و خشک از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به منظور بررسی اثر شوری و خشکی آزمایشی در شرایط کشت آبی در قالب طرح کاملاً تصادفی با سه تکرار در مرحله گیاهچه انجام شد. گیاهان مورد بررسی شامل: *Vicia sativa*، *Sanguisorba minor*، *Trifolium pratense* و *Secale cereale* بودند. تنش‌های شوری و خشکی، با استفاده از کلرید سدیم و مانیتول، به ترتیب با هفت سطح از NaCl (شاهد، ۲، ۴، ۸، ۱۶، ۳۲، ۶۴ bar) و نه سطح از ماده مانیتول (شاهد، ۲، ۴، ۶، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۴ و ۱۶ bar) به گیاهچه‌ها وارد شد. صفات مورد اندازه‌گیری شامل طول ریشه، طول ساقه، وزن ریشه، وزن ساقه و نسبت طول ریشه به ساقه بودند. نتایج مقایسه میانگین داده‌ها نشان داد، طول ریشه، طول ساقه، وزن ریشه و ساقه گیاهچه‌ها در اثر افزایش غلظت NaCl و مانیتول در مقایسه با تیمار شاهد بطور معنی‌داری با کاهش همراه بود. بیش‌ترین طول ریشه و ساقه در بین چهار گونه مورد آزمایش مربوط به گونه *Vicia sativa* در تیمار شاهد به ترتیب برابر با ۳۴/۰۶ و ۴۳/۵ سانتی‌متر بود که این مقادیر تفاوت معنی‌داری در بین تیمارهای شوری و خشکی با دیگر گونه‌ها داشت. طبق این نتایج گونه *Vicia sativa* بیش‌ترین تحمل را نسبت به تنش‌های شوری و خشکی دارا بود و به ترتیب گونه *Secale cereale* و *Sanguisorba minor* و *Trifolium pratense* کم‌ترین تحمل نسبت به تنش شوری و خشکی را دارا بودند.

واژه‌های کلیدی: هیدروپونیک، تحمل به تنش خشکی و شوری، یون‌های غذایی، مرحله گیاهچه

*نویسنده مسئول: ommolbanin.ebrahimi@yahoo.com

مقدمه

تنش‌های محیطی به ویژه تنش‌های شوری و خشکی موجب کاهش تولیدات زراعی و مرتعی در سطح جهان می‌گردند (Jafari, 1994). پاسخ گیاهان به تنش شوری و خشکی با توجه به مرحله رشد آن‌ها توسعه و سن گیاه متفاوت است. بنابراین لزوم انتخاب گونه‌های متحمل به شوری و خشکی جهت بهره‌برداری بیشتر، جلوگیری از کاهش رشد و تولید بیشتر عملکرد گیاهان امری ضروری می‌باشد (He et al., 2002). در این تحقیق با توجه به اهمیت گیاهان زراعی و مرتعی و نیز با توجه به وسعت اراضی شور و خشک به بررسی اثرات تنش‌های شوری و خشکی در مرحله گیاهچه گیاهان نام برده پرداخته شد. گونه‌های مورد مطالعه از جمله گیاهان خوشخوراک برای دام در مراتع می‌باشند. از این رو تعیین حد آستانه تحمل آن‌ها نسبت به تنش شوری و خشکی برای توسعه و کاشت آن‌ها در مناطق خشک و نیمه‌خشک و خاک‌های شور راه‌حلی برای مقابله با کمبود علوفه و استفاده بهینه از این اراضی می‌باشد (Sherrod, 1971). تا کنون تحقیقات زیادی در زمینه شناسایی گیاهان مقاوم به تنش‌های محیطی و از جمله تنش شوری و خشکی صورت گرفته است، بررسی اثر شوری بر خصوصیات مورفولوژی زیره سبز (*Cuminum cyminum*) و سنبل الطیب (*Valeriana officinalis*) با استفاده از کشت هیدروپونیک نشان داد که کلیه خصوصیات گیاهچه (طول ریشه، طول ساقه، وزن خشک ریشه و ساقه، نسبت اندام هوایی به ریشه) در هر دو گیاه با افزایش غلظت‌های شوری کاهش می‌یابد (صفرنژاد، ۱۳۸۴). بررسی خصوصیات مورفولوژی گیاه دارویی اسفرزه تحت تنش شوری در مرحله گیاهچه و گیاه کامل (در محیط کشت هیدروپونیک)، نشان داد که با افزایش سطوح تنش شوری خصوصیات گیاهچه‌ای و رشد گیاه کاهش می‌یابد (صفرنژاد و همکاران، ۱۳۸۶). نتایج بدست آمده از تحقیقی بر روی ویژگی‌های مورفولوژی رازیانه (*Foeniculum vulgare* Mill.) نشان داد با افزایش شوری، درصد جوانه‌زنی، طول ریشه، طول ساقه، شاخص بنیه بذر، وزن تر و خشک ریشه و ساقه، نسبت اندام هوایی به ریشه و زیست توده در ژنوتیپ‌های رازیانه به طور معنی‌داری کاهش یافت (صفرنژاد و همکاران، ۱۳۸۶). بررسی تنش شوری و خشکی بر رشد گیاهچه چند رقم نخود توسط انجام شد (Kaya et al., 2005). نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد، تنش شوری و خشکی باعث کاهش رشد گیاهچه در تمامی ارقام می‌گردد و اثر تنش شوری بر رشد گیاهچه‌ها کمتر از تنش خشکی بود. اکثر گزارشات حاکی از آن است که شوری و خشکی سبب کاهش رشد و تولید ماده خشک گیاهان می‌گردد. بررسی گونه‌های مختلف مرتعی و علوفه‌ای تحت تنش‌های مختلف محیطی، بویژه تنش شوری و خشکی، شناخت پتانسیل سازگاری گونه‌ها و معرفی گونه‌ها و ارقام سازگار می‌تواند گامی در جهت رفع کمبود علوفه باشد. هدف از انجام این آزمایش بررسی عکس‌العمل چند گونه مرتعی در مرحله گیاهچه و تعیین بهترین پتانسیل برای به‌گزینی گونه متحمل به تنش خشکی و شوری بود.

مواد و روش‌ها

به‌منظور بررسی اثر تنش خشکی و شوری بر چهار گونه *Trifolium pratense*, *Vicia sativa*, *Sanguisorba minor*, *Secale cereale* در مرحله گیاهچه، آزمایشی در قالب طرح کاملاً تصادفی با سه تکرار در تشت‌هایی جهت استفاده برای کشت هیدروپونیک اجرا شد. تیمارهای خشکی و شوری به ترتیب از نه سطح خشکی از ماده مانیتول (شاهد، ۲، ۴، ۶، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۴ و ۱۶ bar) و هفت سطح شوری از NaCl (شاهد، ۲، ۴، ۸، ۱۶، ۳۲ و ۶۴ bar) در نظر گرفته شد. بذور با استفاده از محلول هیپوکلریت سدیم سه درصد ضدعفونی شدند و سپس در داخل تشت‌هایی بدون تنش با آب مقطر کشت داده شدند تا جوانه‌دار شوند (صفرنژاد و همکاران، ۱۳۷۷). محلول غذایی یوشیدا (Yoshida, 1976)، برای کشت هیدروپونیک برای رشد گیاهچه با توجه به وزن‌های مشخصی از عناصر ماکرو و میکرو خاک تهیه گردید (جدول ۱) و به داخل تشت‌های ۷/۵ لیتری منتقل شد. ریشه بذورهای جوانه‌زده شده برای هر گونه در هر ردیف از داخل توری‌های تعبیه شده در دهانه تشت به درون محلول انتقال داده شد. منبع نوری مورد استفاده نیز لامپ‌های فلورسنت سفید و زرد، با قدرت ۲۷۰ نانومتر، با فتوپریود ۱۴ ساعت روشنایی و ۱۰ ساعت تاریکی بود. اسیدیته محلول هر ۲ روز در میان در محدوده ۵/۵-۶ تنظیم شد. غلظت‌های مشخصی از NaCl و مانیتول به ترتیب تحت دو آزمایش جداگانه برای هر یک از تنش‌های شوری و خشکی به محلول غذایی اضافه شد. بعد از گذشت ۲۵ روز از زمان کشت و وارد کردن تنش‌ها به محلول پارامترهای مختلف نظیر طول ریشه، طول ساقه و وزن تر ریشه و ساقه و نسبت طول ریشه به ساقه گیاهچه‌ها اندازه‌گیری شد (Yoshida, 1976). تجزیه واریانس و مقایسه میانگین‌ها با روش LSD و در سطح پنج درصد با استفاده از نرم‌افزار SAS انجام شد.

جدول ۱- اجزای محلول غذایی یوشیدا برای کشت هیدروپونیک

عناصر ماکرو	غلظت (گرم در لیتر)	عناصر میکرو	غلظت (گرم در لیتر)
N	۹۱/۴	Fe	۷/۷
P	۴۰/۲۵	Mn	۱/۵
K	۷۱/۴	B	۰/۹۳۴
Ca	۱۱۷/۳۵	Zn	۰/۰۳۵
Mg	۳۲۴	Cu	۰/۰۳۱
		Mo	۰/۰۷۴

نتایج

نتایج حاصل از تجزیه واریانس داده‌ها نشان داد که بین تیمارهای مختلف شوری از نظر طول ریشه و ساقه در چهار گونه مورد آزمایش اختلاف معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد (جدول‌های ۲، ۴، ۶ و ۸). نتایج حاصل از مقایسه میانگین داده‌ها نشان داد که با افزایش سطوح شوری طول ریشه و ساقه، وزن ریشه و ساقه گونه‌های مورد آزمایش کاهش یافتند. بیش‌ترین طول ریشه از بین چهار گونه مورد آزمایش مربوط به گونه *Secale cereale* در تیمار شاهد برابر با ۱۵/۵۴ سانتی‌متر و هم‌چنین بیش‌ترین طول ساقه را گونه *Vicia sativa* در تیمار شاهد برابر با ۴۷/۵۱۷ سانتی‌متر دارا بود. کم‌ترین طول ریشه و طول ساقه مربوط به گونه *Sanguisorba minor* به ترتیب برابر با ۵/۱۶۳ و ۴/۳۱ سانتی‌متر در تیمار با غلظت ۶۴ بار شوری مشاهده شد. در سطوح مختلف شوری از نظر وزن ریشه و ساقه در گونه‌های مورد آزمایش، اختلاف معنی‌داری ($P < 0/01$) مشاهده شد. روند کاهشی وزن ریشه و ساقه با افزایش غلظت شوری کاملاً مشهود بود. نتایج تجزیه واریانس اثر تنش خشکی بر رشد چهار گونه نشان داد که بین تیمارهای مختلف خشکی از نظر طول ریشه و ساقه اختلاف معنی‌داری ($P < 0/01$) وجود دارد. مقایسه میانگین داده‌ها نشان داد که با افزایش غلظت‌های خشکی طول ریشه و ساقه، وزن ریشه و ساقه گونه‌های مورد آزمایش کاهش یافت. بیش‌ترین طول ریشه و ساقه از بین چهار گونه مورد آزمایش مربوط به گونه *Vicia sativa* در تیمار شاهد به ترتیب برابر با ۳۴/۰۶ و ۴۳/۵ سانتی‌متر و کم‌ترین طول ریشه و طول ساقه مربوط به گونه *Trifolium pratense* به ترتیب برابر با ۲/۵۰۴ و ۲/۲۴ سانتی‌متر در تیمار با غلظت ۱۶ بار خشکی بود. در غلظت‌های مختلف خشکی از نظر وزن ریشه و ساقه در گونه‌های مورد آزمایش اختلاف معنی‌دار ($P < 0/01$) مشاهده شد (جدول‌های ۳، ۵، ۷ و ۹). هم‌چنین روند کاهشی وزن ریشه و ساقه با افزایش غلظت‌های خشکی کاملاً مشهود بود.

جدول ۲- تجزیه واریانس صفات مورد بررسی در تنش خشکی و شوری برای گونه *Vicia sativa*

منابع تغییر	درجه آزادی	طول ریشه (cm)	طول ساقه (cm)	وزن ریشه (gr)	وزن ساقه (gr)	نسبت طول ریشه به ساقه
خشکی	۸	۹۹/۱۵**	۹۷/۲۹**	۰/۰۰۳۸**	۰/۱۹۹**	۰/۰۰۷۹**
خطا	۱۸	۰/۰۰۰۲۲	۰/۰۰۰۲۴	۰/۰۰۰۰۰۱۹	۰/۰۰۰۰۰۴۹	۰/۰۰۰۰۰۳۹
ضریب تغییرات		۱/۰۷۳	۴/۰۵۲	۳/۲۹۱	۷/۲۲	۲/۰۹۳
شوری	۶	۲۶/۹۷**	۱۶۸/۱۸۲**	۰/۰۰۳۹**	۰/۱۸۷**	۰/۰۰۴۰۵**
خطا	۱۴	۰/۰۰۰۳۶	۰/۰۰۰۲۸	۰/۰۰۰۰۰۱۲	۰/۰۰۰۰۰۲۱	۰/۰۰۰۰۰۲۷
ضریب تغییرات		۲/۵۸۷	۳/۱۶۱	۴/۷۷	۶/۳۶	۲/۵۳

جدول ۳- مقایسه میانگین صفات مورد بررسی در تنش خشکی و شوری برای گونه *Vicia sativa*

نسبت طول ریشه به ساقه	وزن ساقه (gr)	وزن ریشه (gr)	طول ساقه (cm)	طول ریشه (cm)	سطوح خشکی (bar)
۰/۷۸۳a	۰/۸۳۲a	۰/۲۲a	۴۳/۵a	۳۴/۰۶a	۰
۰/۷۰۴b	۰/۷۰۱b	۰/۱۹۹b	۳۵/۵۱b	۲۵/۰۱b	۲
۰/۶۳۹e	۰/۲۱۶c	۰/۱۴۳c	۲۸/۶۶c	۱۸/۳۱c	۴
۰/۶۴۷d	۰/۲۱۳d	۰/۱۳۷d	۲۸/۱۴d	۱۸/۲۱d	۶
۰/۶۳۸e	۰/۲۰۶e	۰/۱۳۲e	۲۸/۰۳e	۱۷/۹e	۸
۰/۶۲۷g	۰/۱۹۷f	۰/۱۲۹f	۲۷/۹f	۱۷/۵۱f	۱۰
۰/۶۲۴h	۰/۱۷۳g	۰/۱۲۶g	۲۷/۷۴g	۱۷/۳۲g	۱۲
۰/۶۳۵f	۰/۱۶۰h	۰/۱۲۴h	۲۷/۰۹h	۱۷/۲۲h	۱۴
۰/۶۵۶c	۰/۱۵۲i	۰/۱۲۱i	۲۵/۵i	۱۶/۷۴i	۱۶
۰/۳۰۶d	۰/۷۷۵a	۰/۲۰۳a	۴۷/۵۹۷a	۱۴/۵۸a	۰
۰/۳۷۲a	۰/۶۶۲b	۰/۱۷۷b	۳۶/۸۳b	۱۳/۷۱b	۲
۰/۳۳۸b	۰/۵۴۷c	۰/۱۴۸c	۳۴/۴۳c	۱۱/۶۴c	۴
۰/۳۱۸c	۰/۲۲۵d	۰/۱۳۰d	۲۸/۷۵d	۹/۱۵۳d	۸
۰/۲۹۷e	۰/۲۲۲e	۰/۱۱۶e	۲۸/۶۲e	۸/۵۲e	۱۶
۰/۲۷۰f	۰/۲۲۰۴e	۰/۱۱۰۷f	۲۸/۱۶f	۷/۶۲f	۳۲
۰/۲۶۹f	۰/۱۸۱f	۰/۰۸۹f	۲۶/۲۲g	۷/۰۶g	۶۴

جدول ۴- تجزیه واریانس صفات مورد بررسی در تنش خشکی و شوری برای گونه *Secale cereale*

نسبت طول ریشه به ساقه	وزن ساقه (gr)	وزن ریشه (gr)	طول ساقه (cm)	طول ریشه (cm)	درجه آزادی	منابع تغییر
۰/۰۴۳**	۰/۰۲۵۶**	۰/۰۱۴۱**	۵۱/۶۱**	۶۷/۸۰۳**	۸	خشکی
۰/۰۰۰۰۰۲۳	۰/۰۰۰۰۰۱۲	۰/۰۰۰۰۰۱۰۵	۰/۰۰۰۰۴	۰/۰۰۰۰۵۶	۱۸	خطا
۲/۲۱	۵/۱۰۷	۴/۵۵۲	۲/۱۰۷	۱/۱۷۱		ضریب تغییرات
۰/۰۱۳۲**	۰/۱۴۸**	۰/۰۱۰۶**	۳۴/۹۸**	۲۹/۹۹**	۶	شوری
۰/۰۰۰۰۰۰۷۷	۰/۰۰۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۰۰۲۹	۰/۰۰۰۰۶۸	۰/۰۰۰۰۳۲	۱۴	خطا
۴/۱۵۸	۵/۰۷۳	۶/۲۰۱	۲/۱۲۲	۳/۱۵۳		ضریب تغییرات

جدول ۵- مقایسه میانگین صفات مورد بررسی در تنش خشکی و شوری برای گونه *Secale cereale*

نسبت طول ریشه به ساقه	وزن ساقه (gr)	وزن ریشه (gr)	طول ساقه (cm)	طول ریشه (cm)	سطوح خشکی (bar)
۱/۰۱۳a	۰/۴۳۴a	۰/۳۳۲a	۲۳/۷۳a	۲۴/۰۴a	۰
۰/۷۹۸b	۰/۴۲۴b	۰/۲۶b	۲۳/۱۸۶b	۱۸/۵۰۶b	۲
۰/۶۵۵f	۰/۳۹۲c	۰/۲۶۷c	۲۲/۳۴c	۱۴/۶۴c	۴
۰/۶۲۹g	۰/۳۲۴d	۰/۲۱۸۹d	۲۱/۴۵d	۱۳/۵۱d	۶
۰/۶۹۶d	۰/۳۲۰e	۰/۱۸۶۵e	۱۷/۷۱e	۱۲/۳۳e	۸
۰/۶۶۸e	۰/۳۱۷f	۰/۱۷۰۱e	۱۷/۵۱f	۱۱/۷۰۷f	۱۰
۰/۶۷۰۶e	۰/۲۶۵g	۰/۱۶۸۹f	۱۷/۳۴g	۱۱/۶۳g	۱۲
۰/۷۸۱c	۰/۲۱۳h	۰/۱۴۹۷g	۱۴/۴۹h	۱۱/۳۲h	۱۴
۰/۶۷۰۳e	۰/۱۶۲i	۰/۱۲h	۱۱/۶۶i	۷/۸۱i	۱۶
۰/۶۰۰۲c	۰/۸۰۷a	۰/۳۳۳a	۲۵/۸۹a	۱۵/۵۴a	۰
۰/۶۲۴b	۰/۷۷۱b	۰/۳۳۱b	۲۴/۷۲b	۱۵/۴۳b	۲
۰/۶۳۹a	۰/۷۳۵c	۰/۲۸۴c	۲۳/۶۱c	۱۵/۱۰۶c	۴
۰/۴۹۹e	۰/۶۴۳d	۰/۲۸۹d	۲۰/۸۳d	۱۰/۴۰d	۸
۰/۴۸۰g	۰/۶۳۱e	۰/۲۵۹e	۲۰/۲۳e	۹/۷۱e	۱۶
۰/۵۴۳d	۰/۵۴۷f	۰/۲۵۲f	۱۷/۵۶f	۹/۵۵f	۳۲
۰/۴۹۴f	۰/۱۵۱g	۰/۱۵۶f	۱۷/۲۲g	۸/۵۱g	۶۴

جدول ۶- تجزیه واریانس صفات مورد بررسی در تنش خشکی و شوری برای گونه *Sanguisorba minor*

نسبت طول ریشه به ساقه	وزن ساقه (gr)	وزن ریشه (gr)	طول ساقه (cm)	طول ریشه (cm)	درجه آزادی	منابع تغییر
۰/۰۱۴**	۰/۰۰۶۵**	۰/۰۰۰۰۸۵**	۷/۷۴**	۹/۴۸**	۸	خشکی
۰/۰۰۰۰۶۲	۰/۰۰۰۰۰۰۸	۰/۰۰۰۰۰۰۹	۰/۰۰۰۱۹	۰/۰۰۰۱۴	۱۸	خطا
۱/۶۴۵	۲/۱۴۷	۲/۶۶	۱/۷۱	۳/۱۵		ضریب تغییرات
۰/۰۱۸۳**	۰/۰۰۲۰۳**	۰/۰۰۰۰۳۹**	۹/۸۲**	۱/۴۷۹**	۶	شوری
۰/۰۰۰۰۳۱۸	۰/۰۰۰۰۱۰۸	۰/۰۰۰۰۰۰۶۷	۰/۰۰۰۰۸۲	۰/۰۰۰۰۴۰۲	۱۴	خطا
۲/۷۶	۱/۱۵۷	۳/۴۹	۳/۴۱۶	۲/۴۰۱		ضریب تغییرات

جدول ۷- مقایسه میانگین صفات مورد بررسی در تنش خشکی و شوری برای گونه *Sanguisorba minor*

نسبت طول ریشه به ساقه	وزن ساقه (gr)	وزن ریشه (gr)	طول ساقه (cm)	طول ریشه (cm)	سطوح خشکی (bar)
۱/۲۲۷bc	۰/۰۲۱۷a	۰/۳۲۲a	۸/۰۸a	۹/۹۱a	۰
۱/۱۶۵f	۰/۰۱۶۵b	۰/۲۰۱b	۷/۹۱۳b	۹/۲۳b	۲
۱/۱۸۹de	۰/۰۱۳۴c	۰/۱۸۷c	۷/۴۸۶c	۸/۹۰۷c	۴
۱/۲۰۲d	۰/۰۱۲۴d	۰/۱۶۲d	۷/۰۷۶d	۸/۵۰۶d	۶
۱/۲۳۱bc	۰/۰۱۰۸e	۰/۱۴۷e	۶/۵۰۶e	۸/۰۱e	۸
۱/۲۱۷c	۰/۰۰۸۷f	۰/۱۴۲e	۶/۰۲f	۷/۳۳f	۱۰
۱/۲۴۰b	۰/۰۰۸۴f	۰/۱۳۷f	۵/۲۳g	۶/۴۸g	۱۲
۱/۱۸۴e	۰/۰۰۶۷g	۰/۱۲۲g	۴/۳۴h	۵/۱۴h	۱۴
۱/۳۹۹a	۰/۰۰۴۲h	۰/۱۱۴h	۳/۵۰۴i	۴/۹۰۳i	۱۶
۰/۶۰۷f	۰/۱۲۷a	۰/۰۴۱۵a	۱۰/۰۴۳a	۶/۱۰۵a	۰
۰/۶۶e	۰/۱۲۲b	۰/۰۳۸۳b	۸/۹۲b	۵/۸۹b	۲
۰/۷۲۳d	۰/۰۹۰۶c	۰/۰۱۸۷c	۶/۶۶c	۴/۸۲c	۴
۰/۷۵۹c	۰/۰۸۲۸d	۰/۰۱۷۹cd	۶/۲۰۶d	۴/۷۱d	۸
۰/۷۷۹b	۰/۰۷۰۷e	۰/۰۱۷۲d	۵/۸۸e	۴/۶۱e	۱۶
۰/۷۸۳b	۰/۰۷۰۴e	۰/۰۱۷۰۳d	۵/۸۳f	۴/۵۴f	۳۲
۰/۸۳۴a	۰/۰۶۲۴f	۰/۰۱۳۳e	۵/۱۶۳g	۴/۳۱g	۶۴

جدول ۸- تجزیه واریانس صفات مورد بررسی در تنش خشکی و شوری برای گونه *Trifolium pratense*

منابع تغییر	درجه آزادی	طول ریشه (cm)	طول ساقه (cm)	وزن ریشه (gr)	وزن ساقه (gr)	نسبت طول ریشه به ساقه
خشکی	۸	۲۱/۵۲۸**	۸/۲۱۵**	۰/۰۰۰۱۳۰۷**	۰/۰۰۰۰۴۶**	۰/۱۱۴۴**
خطا	۱۸	۰/۰۰۰۱۶۲	۰/۰۰۰۱۸۵	۰/۰۰۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۰۰۲	۰/۰۰۰۰۳۰۱
ضریب تغییرات		۲/۲۶۹	۳/۳۳۶	۲/۴۵	۱/۷۸	۴/۴۸۵
شوری	۶	۷/۲۳۹**	۵/۰۰۱۱**	۰/۰۰۰۰۹۵**	۰/۰۰۰۱۳۷**	۰/۲۲۸**
خطا	۱۴	۰/۰۰۰۰۹۷	۰/۰۰۰۰۵۲	۰/۰۰۰۰۰۳۴۲	۰/۰۰۰۰۰۰۸۴	۰/۰۰۰۰۱۷
ضریب تغییرات		۳/۵۸۲	۴/۵۵۹	۸/۷۷	۳/۱۸۳	۳/۹۸

جدول ۹- مقایسه میانگین صفات مورد بررسی در تنش خشکی و شوری برای گونه *Trifolium pratense*

نسبت طول ریشه به ساقه	وزن ساقه (gr)	وزن ریشه (gr)	طول ساقه (cm)	طول ریشه (cm)	سطوح خشکی (bar)
۱/۴۲b	۰/۰۱۷a	۰/۰۲۱۷a	۷/۳۴a	۱۰/۴۲a	۰
۱/۴۵a	۰/۰۱۲۸b	۰/۰۱۰۶b	۵/۵۰۶b	۸/۰۲۳b	۲
۰/۸۳۷i	۰/۰۰۷۸c	۰/۰۰۳۳c	۵/۳۸c	۴/۵۰۸c	۴
۱/۱۳۷c	۰/۰۰۷۶cd	۰/۰۰۳۱cd	۳/۳۶d	۳/۸۲۶d	۶
۱/۰۸۹e	۰/۰۰۷۵ed	۰/۰۰۳۰ved	۳/۳۱e	۳/۶۰۶e	۸
۱/۰۷۵f	۰/۰۰۷۳e	۰/۰۰۲۸e	۳/۲۶f	۳/۵۰۵f	۱۰
۱/۰۶g	۰/۰۰۶۶f	۰/۰۰۲۳۶f	۳/۱۶g	۳/۳۵۳g	۱۲
۰/۹۹۲h	۰/۰۰۵۱g	۰/۰۰۲۳f	۲/۸۳h	۲/۸۱۳h	۱۴
۱/۱۱۸d	۰/۰۰۴۷h	۰/۰۰۱۷۳g	۲/۲۴i	۲/۵۰۴i	۱۶
۱/۰۰۷e	۰/۰۰۴۲۱a	۰/۰۰۲۶۱a	۶/۷۷a	۶/۸۲a	۰
۱/۴۷c	۰/۰۰۳۲۰b	۰/۰۰۲۵۲a	۴/۵۷b	۶/۷۳b	۲
۱/۶۶a	۰/۰۰۲۸۴c	۰/۰۰۲۴۲a	۳/۸۴c	۶/۴۱c	۴
۱/۵۴b	۰/۰۰۲۷۲cd	۰/۰۰۲۳۰a	۳/۷۸d	۵/۸۴d	۸
۱/۴۶c	۰/۰۰۲۶d	۰/۰۰۲۳۰a	۳/۵۱e	۵/۱۴e	۱۶
۱/۰۸d	۰/۰۰۲۳۶e	۰/۰۰۱۳۴b	۳/۰۹f	۳/۳۵f	۳۲
۱/۰۲e	۰/۰۰۲۱۶f	۰/۰۰۱۲۵b	۳/۰۵g	۳/۱۲g	۶۴

بحث و نتیجه گیری

نتایج نشان داد که با افزایش تنش شوری و خشکی در چهار گونه مورد آزمایش پارامترهایی از قبیل طول ریشه و ساقه، وزن ریشه و ساقه گونه‌های مورد مطالعه به‌طور معنی‌داری کاهش یافت. مطالعات متعددی اثرات منفی تنش شوری بر جوانه‌زنی، سبز شدن، استقرار و رشد گیاهچه گیاهان مختلف را گزارش کرده‌اند. *Peel et al.* (2004) روی تحمل به شوری در گیاه یونجه، *Jardat et al.* (2004) با بررسی تنوع ژنتیکی در گیاه جو در پاسخ نسبت به تنش شوری، *Stephunn et al.* (2001)، با بررسی ویژگی‌های رشدی کانولا، نخود فرنگی، لوبیا خشک و گندمیان در زمین‌های شور، *Zeng and Shannon* (2000)، با بررسی اثرات شوری بر عملکرد و رشد گیاهچه برنج همگی این نتیجه را تایید کردند. *Veech et al.* (2004)، نیز اظهار داشتند افزایش غلظت کلرید سدیم از صفر به ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر وزن، تر و خشک اندام‌های هوایی یونجه را کاهش می‌دهد. کاهش جوانه‌زنی در گیاهان در محیط‌های شور می‌تواند به‌دلیل کاهش جذب، به علت بر هم خوردن تعادل اسمزی و نیز به علت ایجاد سمیت یونی و در نهایت به علت ایجاد اختلال جذبی عناصر ایجاد گردد، که این مطلب توسط تحقیقاتی که صفرنژاد و همکاران (۱۳۷۷)، بر روی یونجه انجام دادند تأیید گردید. نتایج بدست آمده با نتایج

Kaya et al. (2005) مبنی بر اینکه تنش شوری و خشکی باعث کاهش رشد گیاهچه در تمامی ارقام نخود می‌گردد یکسان بود. هم‌چنین نتایج آزمایش با نتایج Patan et al. (2012) که اثرات تنش شوری و خشکی را بر رشد اولیه دو رقم ذرت خوشه‌ای بررسی کردند و گزارش کردند که تنش‌های شوری و خشکی رشد ریشه و ساقه را کاهش می‌دهد، مطابقت دارد. نتایج حاصل از آزمایش با نتایج De and Karr (1995) که تاثیر تنش خشکی بر جوانه‌زنی و رشد گیاهچه لوبیا را بررسی کردند و به این نتیجه دست یافتند که با افزایش سطوح خشکی طول ریشه و ساقه و وزن تر گیاهچه کاهش یافت. به‌طور کلی نتایج حاصل از آزمایش اثرات تنش شوری و خشکی بر چهار گونه گیاهی در مرحله گیاهچه نشان داد که طول ریشه، طول ساقه، وزن ریشه و ساقه گیاهان در اثر افزایش غلظت NaCl و مانیتول در مقایسه با تیمار شاهد کاهش یافته است. طبق این نتایج گونه *Vicia sativa* بیش‌ترین تحمل را نسبت به تنش‌های شوری و خشکی داشت و کم‌ترین تحمل به تنش شوری را گونه *Sanguisorba minor* و نسبت به تنش خشکی گونه *Trifolium pratense* دارا بود.

منابع

- آذرنیوند، ح.، جوادی، م. ۱۳۸۲. بررسی اثر تنش خشکی بر روی جوانه‌زنی دو گونه مرتعی آگروپایرون. مجله بیابان. ۸ (۲): ۱۹۳-۲۰۵.
- تمرتاش، ر.، شکریان، ف.، کارگر، م. ۱۳۸۸. بررسی تاثیر تنش شوری و خشکی بر ویژگی‌های جوانه‌زنی بذر شبدر برسیم. مجله علمی پژوهشی مرتع، ۴ (۲): ۲۸۸-۲۹۷.
- حسینی، ح.، رضوانی‌مقدم، پ. ۱۳۸۵. اثر تنش خشکی و شوری بر جوانه‌زنی اسفزه. مجله پژوهش‌های زراعی ایران، ۴ (۱): ۱۵-۲۲.
- رازی، ح.، اسد، م. ۱۹۹۸. بررسی ارقام صفات و معیارهای تحمل به خشکی در *Heliantus annuus*. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی. ۲ (۱): ۳۱-۴۲.
- زهتابیان، غ.، آذرنیوند، ح.، جوادی، م.، شهریار، ا. ۱۳۸۴. بررسی اثر تنش شوری بر روی جوانه‌زنی دو گونه مرتعی از جنس آگروپایرون. مجله بیابان، ۱۰ (۲): ۳۰۱-۳۱۰.
- زهتابیان، غ.، آذرنیوند، ح.، شریفی، م. ۱۳۸۰. بررسی اثر تنش شوری و خشکی بر روی سه گونه مرتعی *Agropyron intermedium*, *Avena barbata*, *Panicum antidotale*. ۴ (۴): ۴۰۹-۴۲۱.
- سلامی، م.، صفرنژاد، ع.، حمیدی، ح. ۱۳۸۵. اثر تنش شوری بر خصوصیات مورفولوژی زیره سبز و سنبل الطیب. مجله پژوهش و سازندگی در منابع طبیعی، ۷۲: ۷۷-۸۲.
- صفرنژاد، ع.، سلامی، م.، حمیدی، ح. ۱۳۸۶. بررسی خصوصیات مورفولوژی گیاهان دارویی اسفزه در برابر تنش شوری. مجله پژوهش و سازندگی در منابع طبیعی، ۷۵ (۷۵): ۱۵۲-۱۶۰.
- هادی، م.، طاهری، ر.، شریف، م. ۲۰۰۷. بررسی اثر تنش شوری بر جوانه‌زنی بذر اشنان. مجله پژوهش و سازندگی. ۷۶: ۱۵۱-۱۵۷.

- DE R., Kar R.K. 1995. Seed germination and seedling growth of mung bean under water stress by PEG 6000. *Seed science and technology*, 23(2): 301-308.
- He Y.L., Liu Y.L., Chen Q., Bian A.H. 2002. Thermotolerance related to antioxidation induced by salicylic acid and heat hardening in tall fescue seedlings. *Journal of Plant Physiology, Molecular and Biology*, 28(2): 89-95.
- Jaradat A., Shahid A., Al-Maskri A. 2004. Genetic diversity in the Batini barley landrace from Oman: II. Response to salinity stress. *Journal of Agronomy and Crop Science*, 44: 997-1007.
- Jafari M. 1994. Consideration of salinity resistance of some rangeland grasses in Iran. *Research Institute of Forest and Rangelands Publishers*, 1: 100.
- Kaya M., Oku G., Atak M. 2005. Effects of salt and drought stresses on germination and seedling growth of Pea (*Pisum sativum* L.). *Turk Journal Agric*, 29: 237-242.
- Patanè C., Saita A., Sortino O. 2012. Comparative effects of salt and water stress on seed germination and early embryo growth in two cultivars of sweet sorghum. *Journal of Agronomy and Crop Science*. 199(1): 30-37.
- Peel M., Waldorn D., Jensen B.L., Chatterton B.K., Horton N.J. and Dudley L. 2004. Screening for salinity tolerance in alfalfa a repeatable method. *Journal of Agronomy and Crop Science*, 44:2049-2053.
- Shalhevet J. 1993. Plant under salt and water stress. In: *Plant adaptation to environmental stress* (Eds: L. Fowden, T. Mansfield, and J. Stoddard). 133-1554. Chapman and Hall.
- Sherrod L.B. 1971. Nutritive value of *Kochia scoparia*. I. Yield and chemical composition at three stages of maturity. *Journal of Agronomy and Crop Science*, 63: 343-344.
- Sherrod L.B. 1971. Nutritive value of *Kochia scoparia*. I. Yield and chemical composition at three stages of maturity. *Agro. J.* 63: 343-344.
- Singh J., Patel A.L. 1996. Water status, gaseous exchange, proline accumulation and yield of wheat in response to water stress. *Annual of Biology Ludhiana*, 12: 77-81.
- Steppuhn H., Volkmar K., Miller P. 2001. Comparing canola, field pea, dry bean and durum wheat crops grown in saline media. *Journal of Agronomy and Crop Science*, 41: 1827-1833.
- Volence J. and Cherney J. 1999. Yield components, morphology and quality of multifoliate alfalfa phenotypes. *Journal of Agronomy and Crop Science*, 30: 1234-1239.
- Yoshida S., Forno D., Cock J., Gomez K. 1976. *Laboratory Manual for Physiological Studies of Rice*. IRRI, Los Baños, Philippines.
- Zeng L., Shannon M. 2000. Salinity effects on seedling growth and yield components of rice. *Journal of Agronomy and Crop Science*, 40: 996-1003.